

સર્જક ધ્રુવ ભટ્ટની અફૂપાર નવલકથામાં રજૂ થયેલ બોલીપ્રયોગો

અનિલ હસમુખભાઈ રાજહંસ,
પી.એચડી. સંશોધક,
ગુજરાતી વિભાગ,
ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી, પાટણ

સારાંશ :

ગુજરાતી સાહિત્યમાં ભાષા એને બોલી એકબીજા સાથે અભિન્ન રીતે જોડાયેલા છે. ભાષા એ બોલીમાં પણ પ્રયોજાય છે. બોલીથી ભાષામાં લાલિત્યપણું અને લવચિકતા આવે છે. પ્રદેશ ભેદે મુખ્ય ચાર બોલીઓ પ્રયોજાય છે પરંતુ એ સિવાય વિવિધ વિસ્તાર પ્રમાણે પેટા બોલીઓ પણ સાહિત્યમાં ભાષા ધ્વારા રજૂ થાય છે. અહીં સર્જક ધ્રુવ ભટ્ટની 'અફૂપાર' નવલકથામાં વિવિધ પાત્રો ધ્વારા રજૂ થયેલ બોલી પ્રયોગો રજૂ કરીને સાહિત્યમાં બોલી કેવી રીતે પોતાનો પ્રભાવ પાડે છે તે રજૂ કરવામાં આવેલ છે. આ નવલકથામાં રજૂ થયેલ સોરઠી બોલી અને મેર બોલી વિશે વાત કરવામાં આવી છે અને બોલીથી નવલકથા સ્વરૂપમાં આવેલ પરીવર્તનને રજૂ કરેલ છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય એની શરૂઆતથી જ પદ્ય અને ગદ્ય એમ મુખ્ય બે સ્વરૂપે રજૂ થયું છે. ગદ્ય સ્વરૂપે નવલકથા ટૂંકી વાર્તા, નાટક, નિબંધ એમ વિવિધ સ્વરૂપે સાંપ્રત સમયમાં રજૂ થતું જાય છે. પ્રથમ ગુજરાતી નવલકથા 'કરણ્દેવો' થી લઈ રમણભાઈ નીલકંઠથી 'ભદ્રંભદ્ર' નામની હાસ્યરસિક નવલકથા તો ક.મા. મુન્શીની વિવિધ ઐતિહાસિક અને સામાજિક નવલકથાઓથી ગુજરાતી સાહિત્ય સમૃદ્ધ બન્યું છે.

ગ્રામીણ જીવનની રજૂઆત કરતી વિવિધ નવલકથાઓમાં જેવી કે, 'ઈશ્વર પેટલીકરની' 'જન્મટીપ', રાવજી પટેલની 'અશ્રુધર', રઘુવીર ચૌધરીની 'અમૃતા', ર.વ. દેસાઈની 'દિવ્યચક્ષુ', 'ગ્રામલક્ષ્મી' અને 'ભારેલો અગ્નિ' તો જોસેફ મેકવાનની 'આંગળિયાત', 'લક્ષ્મણની અગ્નિપરીક્ષા', પ્રાગજીભાઈ ભામ્ભીની 'દિવાળીના દિવસો', કિશોરસિંહ સોલંકીની 'અરવલ્લી', મણિલાલ હ. પટેલની 'અંધારું', 'અંજળ', મોહન પરમારની 'ડાયા પસાની વાડી', 'ભળ ભાખળું', 'રાશવા સૂરજ', દલપત ચૌહાણની 'મલક', તો રામચન્દ્ર પટેલની 'અરણ્ય દ્વાર' અને ધ્રુવ ભટ્ટની 'અતરાપિ', 'તત્ત્વમસિ', 'કર્ણલોક', 'અફૂપાર', 'લવલી પાન હાઉસ' માં વિવિધ બોલીપ્રયોગો રજૂ થયા છે.

સાહિત્યમાં પ્રદેશભેદે, સામાજિક વર્ગભેદે, વ્યવસાયભેદે તેમજ પ્રસંગભેદે જુદી જુદી રીતે બોલી પ્રયોજાય છે. મુખ્ય ચાર બોલી પ્રદેશ પ્રમાણે જોઈએ તો ઉત્તર ગુજરાતની પદ્મણી બોલી, દક્ષિણ ગુજરાતની સુરતી બોલી, મધ્ય ગુજરાતની ચરોતરી બોલી અને સૌરાષ્ટ્ર-કાઠિયાવાડની સોરઠી બોલીથી નવલકથા સ્વરૂપ પણ રળિયાત થયું છે.

સર્જક ધ્રુવ ભટ્ટે ' અફૂપાર ' નવલકથામાં કાઠિયાવાડની સોરઠી બોલી અને મેર જાતિની મેર બોલીથી ગીરના જંગલની પ્રકૃતિ માનવ સમાજ અને વન્ય પ્રાણી જગતને સાંકળીને ગીરને અને એના અલગારી સ્વરૂપને રજૂ કર્યું છે.

બોલી પ્રયોગોની વાત શરૂ કરતા પહેલા બોલી એટલે શું ? એ વિશે સમજીએ,

' બોલી એટલે ભાષાની એવી વિવિધતા કે પ્રદેશના પરિમાણ ઉપર આગવી વિશિષ્ટ લાક્ષણિકતાઓ ધરાવે તે ' ^૧

ભાષા વિજ્ઞાની પ્રબોધ પંડિતના મત મુજબ ' ભૌગોલિક ભેદથી પેદા થતા ભાષા વિવર્તોને બોલી કહેવામાં આવે છે.' ^૨

તો,

બૃહદ ગુજરાતી કોશ મુજબ, ' બોલી એટલે બોલવાનું – વાતચીતનું માધ્યમ.' ^૩

' અફૂપાર ' નવલકથામાં રજૂ થયેલ બોલી પ્રયોગો વિશે જોઈએ તો,

નવલકથામાં સૌરાષ્ટ્ર પ્રદેશની સોરઠી બોલીનો પ્રચૂર માત્રામાં પ્રયોગ થયો છે. નવલકથામાં પાત્રના ચરિત્ર-ચિત્રણમાં, ગ્રામ્ય પરિવેશ – વાતાવરણમાં, પાત્રો-પાત્રો વચ્ચેના સંવાદમાં બોલીનો બળકટ પ્રયોગ થયો છે.

નવલકથાનો મુખ્ય નાયક ગીરના જંગલમાં વર્ષ દરમિયાન વસવાટ કરે છે ત્યારે એની સાથે ગીર અને ઘેડ પ્રદેશના સાંસાઈ, ધાનુ, ડોરોથી, આઈમા, મુસ્તુફા, અહેમદ, રવિભાઈ, ગોપાલભાઈ, વિક્રમ અને એ સિવાય અન્ય ઘણા પાત્રો સાથે વાતચીત-સંવાદ થાય છે. જેમ જેમ નવલકથાની શરૂઆત થાય છે એમ એમ નવલકથામાં વિવિધ રોમાંચક ઘટનાઓ બને છે. જેનાથી નવલકથા રસસભર બની રહે છે.

ગીરના જંગલમાં પ્રથમ વખત જેની સાથે નાયકની મુલાકાત થાય છે તે સાંસાઈ ' અફૂપાર ' નવલકથાની નાયિકા છે. તે ગીરપ્રદેશ અને ગીરના આખાય જંગલને પોતાનું ઘર માને છે. નવલકથામાં ઠેર ઠેર સાંસાઈની અવળવાણીનો પરચો આપણને જોવા મળે છે.

નાયકના કારણે જ સાંસાઈને રમઝાના સિંહણ આગળ પોતાની ઝાંઝરી મુકી દેવી પડી અને પોતે મુશ્કેલીમાં મુકાઈ છે અને હવે નાયક પોતે સાંસાઈની મદદ કરશે એમ કહે છે ત્યારે સાંસાઈ હસીને નાયકને કહે છે,

- ' તું પાસો મને મેલવા આવે ! તુ તો જાણે મરદનું ફાડિયું ! એટલી બધી દેન હોઈ તો મારી ઝાંઝરીયું લાવી દે - ન્યાની ન્યાં પડી હસે ! ' ^૪

- ' તે રેવા સારું તો મલક પડ્યો સ, આંચ ઝયરમાં તારું સું કામ સે ? ' ^૫

વગેરે સંવાદ - વાતચીતમાં સાંસાઈનું આખાબોલાપણું અને તેનો સાલસ સ્વભાવ જોવા મળે છે.

તો,

- ' જનાવર આપડી હાથરે રે'તા સીખી ગ્યા, આપડે ઇની હાથરે રે'તા નો સીખ્યા.' ^૬

- ' મને તેડવા તો વિમાન આવવાના સે, તારે ફટફટિયું લઈને ધકો નથ ખાવો.' ^૭ વગેરે સંવાદમાં બોલીની વક્રોક્તિ જોવા મળે છે.

આઈમા વિવિધ પ્રસંગોએ પોતાની બોલી દ્વારા નવલકથામાં વિવિધ પ્રસંગોએ તમામ અન્ય પાત્રોને સાંકળે છે.

નવલકથાની શરૂઆત આઈમાના ' ખમા ગયરને ' ^૮ થી થાય છે. ગીરને જ પોતાનું ઘર માને છે અને નાની નાની બાબતોમાં ગીર પ્રદેશ પ્રત્યેની પોતાની મમતને રજૂ કરે છે.

- ' ગયરથી ખમાય ને ઇવું કામ નો કરીએ તો ઠીક ' ^૯

પૃથ્વી વિશેની આઈમાની ચિંતા.

- ' કાંચ કાળ પડે કે ઓસું-વત્તુ થાય તો માણા ત્યાંથી બીજે વયો જાય. ઢોરનેય બીજે લૈ જે હકે પણ પ્રથમી કયાં જાય? એની તો અસ્ત્રીની જાત ઇને ઉઘાડી કરો પસે પોતાની જાત ઢાંકવા તો મથેને ! બસારી કાય ઉઘાડી થોડી પડી રેય ! ' ^{૧૦} માં દેખાય છે.

રાજકોટ અને ત્યાંથી અમદાવાદ પ્રદર્શન માટે કાપડ પર ચિત્રો દોરવાનું કામ આખી રાત જાગીને આઇમા પુરુ કરે છે અને નાયકને જણાવે છે,

- ' હજાર આંખને જોણું જડે એમાં મારી એકની આંખ દુખાડુ તોય સૂ ? કીધું સે ને કે જોણું સે તો આખ્યું સે ' ^{૧૧} માં તેમની કર્તવ્યભાવનાના દર્શન થાય છે.

- ' જ્યાં રઇ ન્યાં મોજથી રે'વું. જિગ્યાનાં નામ તો આપડે જ દીધાં સે ને ? ઝાઝાં મકાનું હોય ઇને શે'ર કઇ, નાના-મોટાં ખોયડાં હોય ઇને ગામ કઇ. ઝાઝાં ઝાડવા હોય ઇને જંગલ કઇ, નકરો વગડો હોય ઇને રણ કઇ. તોય, માણા તું જ્યાં ઘર ત્યાં ઇની મોજ. બીજે રઇ નો ખરાં પણ અમને ગયર રેખું કયાય સ્હોરવે નઇ. ' ^{૧૨} માં આઇમા ગીરથી અલગ રહેવું ગમતું નથી. એમ કહીને ગીરની મહત્તાને રજૂ કરે છે.

ધાનુ ગીરના જંગલમાં રોજમદાર તરીકે નોકરી કરે છે. ગીરના જંગલમાં ડોરોથી નામની યુવતી જે પી.એચડી કરવા માટે આવી છે તેને મદદ કરે છે. ધાનુને માત્ર પરોબલેમ – નોપરોબલેમથી જ પોતાની વાત કરવાની છે અને અન્ય સાથે પોતાની સાહજિક બોલીથી વાત કરવાની છે એમાં હાસ્ય અને કેટલીક વખત લાગણીનો સૂર જોવા મળે છે.

જેમકે,

- ' તોય હું સાંસાઇની વડય નંઇ, મારા બાપા જંગલખાતામાં એટલે અમી સાંસણમાં રહેતા હોઇ સ્હાવજુ નો ભાળ્યાં હોય એમ નંઇ, જોયાય હોય, હવે આ નોકરી થઇ એટલે સેન્સરીની માલીકોર સ્હોત ફરીએ, પણ સ્હાવજુની હારીએ. થાવાની અમારી દેન નઇ, આઘા રેવુ પડે આમન્યા રાખવી પડે, ઇતો રાજા સે, ઇનો માનમરતબો રાખવો પડે. ઇમાં સ્હાવ ભાઇબંધી નો હાલે, ' ^{૧૩}

દોરોથી પર સિંહનો હુમલો થતાં થતાં રહી ગયો એ વખતની ધાનુની નિરાશા અને એની ગીર અને સિંહ બાબતની ચિંતા,

- ' નોકરી ગય તોય કાંઇ નંઇ, બીજા કામ કરસું પણ ગયરની આબરુ જાય એમ સે. મારી આબરુની વાત હોત તોય કાંય વાંધો નઇ. આ તો પરદેશમાં ગયરની વાતું થાહે કે ત્યાં કોઇ ધિયાન નથ્ય રાખતું. ' ^{૧૪}

તો, ફોરેસ્ટર પાસે સિંહ પણ મિત્ર બની જાય છે. પરંતુ જ્યારે સિંહ આક્રમક અને ગુસ્સે ભરાય ત્યારે હુમલો કરી દે એ પણ એટલું જ સાચુ છે. સિંહ ધાનુ પર હુમલો કરી દે છે ત્યારે ધાનુ નાયકને કહે છે,

- ' પાંસ પાંસ રાત્ય પડી ર્યા સીયે તોય કોઇ દી આવડો ગરમ નથ થ્યો. ઇ નુગણો આજ માથે આવી ગ્યો

? ' ૧૫

મુસ્તુફા નાયકને સાંસણમાં રહેવા માટે ઘર અને બાઇકની સુવિધા કરી આપે છે. વખતો વખત નાયકને ગીરના ચિત્રો દોરવા માટે મદદરૂપ થાય છે. પરમીટ બાબતે અને ગીરનાં જંગલ વિસ્તારમાં એકલા ન જવા માટે જણાવતા નાયકને મુસ્તુફા કહે છે,

- ' આ ગયર છે. બાપનુ ઘર નથ્ય. આમ મન ફાવે ત્યાં ખોડાઇ નો જવાય. ' ૧૬

- ' સ્હાવજની વાત જ નોંખી, ઇનું માન નોખું, ઇની આમન્યા નોખીને તોય કાંચ કે'વાય નઇ. ઇ તો રાજા છે. ઇનો મોભો નો રેય તો પછી તો અમારાથીય શું થાય ? આ તો ગયરનો મામલો. ' ૧૭

અંધ ચારણ રવા આતા પોતાની બોલીથી જ ગીરના જંગલમાં રહેતા સિંહના શિકાર ન કરવા માટે જુનાગઢ રાજ્યના નવાબ સાહેબ પાસેથી ફરમાન કરાવે છે ને બદલામાં પોતાનું સમાજ પ્રત્યેનું ઋણ અદા કરે છે.

- ' ગરાસ તો અમારે માલધારીએ શું લેવાનો હોય, અમારાં માલ ઢોર ઇ અમારો ગરાસ. હું તો ગયરના રાજાનો ગરાસ લૂટાવા બેઠો સે ઇને રોકવા જાવસું ? ' ૧૮

- ' ગયરમાં જીવમાતરની એક જાત્ય ને એક વંશ. આવું નો માનીયે તો ન્યા રઇને જીવી નો હકાય ? ' ૧૯

૧૯

- ' ગયરમાં ગણીને પંદર-વિહ સહાવજું બાકી યા, હજી તો ઓલો નવાબ લાટને સહાવજું મારવા લયા વેસે. રોકવો તો પડશે ને ? ' ૨૦

રતનબા ધાનુની મા છે. જે ધાનુ સાથે સાંસણમાં રહે છે. રતનબા ગીર અને ગીરના માણસો પ્રત્યે સ્નેહભાવથી જોડાયેલા છે. તેઓની વાતચીત અને સંવાદમાં ગીર પ્રત્યેનું ગૌરવ જોવા મળે છે.

- ' વટ રાખીને આયખાં થોડા નીકળે ? તુંજ કે વાંધા તો કોને નથ્ય પડતા. ' ૨૧

- ' પુનસાળી જીવને ગમે એમ યાદ નો કરાય. ઇયાદ કરીએ તો કાંક સ્હારૂ બોલીને કરીએ. ' ૨૨

વિક્રમ ગીરના જંગલમાં રહે છે. તેનું પોતાનું રહી શકાય એવું કોઇ સગું નથી. ગીરમાં લોકોના નાના-મોટા કામ કરે છે. આઇમા એને ભરથરી કહે છે.

- ' અમને જંગલ હાયરે બોલતા ફાવે. રંગ હાયરે વાત્યુ કરવાનું અમારૂ કામ નૈ. અમારે સીખવું પડે. ' ૨૩

- ' સ્હાવજને ગયરનો રાજા અમથો કીધો સે. આને રાજા નો કેવાય. આતો રાજાનોય રાજા સે. અવધૂત.

૧૪ વગેરેમાં વિક્રમની નિખાલસતા જોવા મળે છે.

રાણીબેન સરપંચ ઘેડપંથકમાં બારા નામના ગામના સરપંચ છે. રાણીબેન સરપંચની બોલી નવલકથાના બધા પાત્રોથી અલગ પડે છે. તેઓ મેર જાતિના છે. તેમની વાતોમાં મેર જાતિનો લ્હેકો જોવા મળે છે.

જેમકે,

- ' આદમીયું તો વયા આવહે. બાયું ની આવે. ' ૨૫

- ' આણાવ્યું દીકરિયું ઘેર આવે ઇને પેટમાં બસાં સોતી પકડેલોય ઇ કીયુ ? ' ૨૬

ભાષાના માધ્યમથી સાહિત્ય વ્યક્ત થાય છે અને સર્જક જીવનની વિવિધ પરિસ્થિતિઓને સ્થળ સંદર્ભે, સમય સંદર્ભે અને સમૂહ સંદર્ભે રજૂ કરતો હોય છે એ મુજબ સર્જક ધૃવ ભટ્ટની ' અફૂપાર ' નવલકથામાં સાંસણગીરની સોરઠી અને ઘેડ પંથકની મેર બોલીનો સાહજિક રીતે ઉપયોગ કરીને નવલકથાને પ્રભાવશાળી બનાવી છે. ગીરના જંગલ અને ગીરના સિંહને - વન્ય પ્રાણીઓ પ્રત્યેની સંવેદનાને વ્યક્ત કરી છે. બોલી પ્રયોગોથી નવલકથામાં સહજ રીતે જીવંતતાનું તત્વ ઉમેરાયું છે.

સંદર્ભ સૂચિ

- (૧) લે. વ્યાસ યોગેન્દ્ર, ' બોલી વિજ્ઞાન અને ગુજરાતની બોલીઓ ' , પૃ. ૧૩, ચોથી આવૃત્તિ- ૨૦૧૦
- (૨) લે. પંડિત પ્રબોધ, ' ગુજરાતી ભાષાનું ધ્વનિ સ્વરૂપ અને ધ્વનિ પરિવર્તન, ' પૃ. ૨૬૩, તૃતીય આવૃત્તિ - ૨૦૧૬
- (૩) સં. શાસ્ત્રી કે.કા, ' બૃહદ ગુજરાતી કોશ ', ખંડ ૨, પૃ. ૧૬૩૭, પ્રથમ આવૃત્તિ - ૧૯૮૧
- (૪) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૨૬, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૫) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૨૬, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૬) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૨૨૦, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૭) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૨૭૧, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૮) લે. ભટ્ટ ધૃવ, અક્ષપાર, પૃ. ૩, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૯) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૯૨, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૧૦) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૯૫, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૧૧) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૨૩૪, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૧૨) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૨૩૫, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૧૩) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૫૮, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૧૪) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૧૫૯, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૧૫) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૧૬૮, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૧૬) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૭૦, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૧૭) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૭૪, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૧૮) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૨૬૧-૨૬૨, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૧૯) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૨૬૪, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૨૦) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૨૫૧, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨
- (૨૧) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ' અક્ષપાર ' , પૃ. ૧૭૦, નવમી આવૃત્તિ - ૨૦૨૨

- (૨૨) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ‘ અક્ષપાર ’ , પૃ. ૨૨૦, નવમી આવૃત્તિ – ૨૦૨૨
- (૨૩) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ‘ અક્ષપાર ’ , પૃ. ૧૧૨, નવમી આવૃત્તિ – ૨૦૨૨
- (૨૪) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ‘ અક્ષપાર ’ , પૃ. ૨૭૮, નવમી આવૃત્તિ – ૨૦૨૨
- (૨૫) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ‘ અક્ષપાર ’ , પૃ. ૨૨૩, નવમી આવૃત્તિ – ૨૦૨૨
- (૨૬) લે. ભટ્ટ ધૃવ, ‘ અક્ષપાર ’ , પૃ. ૨૨૪, નવમી આવૃત્તિ – ૨૦૨૨

**MULTIDISCIPLINARY COSMOPOLITAN JOURNAL OF
RESEARCH**

(MUCOJOR)-2583-9829 (On-line)

International Peer Reviewed and Refereed Journal

Certification of Publication

The Board of Multidisciplinary Cosmopolitan Journal of Research (MUCOJOR) is hereby awarding
this certificate to

અનિલ હસમુખભાઈ રાજહંસ,

In recognition of the publication of the paper entitled
સર્જક ધ્રુવ ભટ્ટની અકૂપાર નવલકથામાં રજૂ થયેલ બોલીપ્રયોગો

Published in Volume 02, Issue 03, June 2024.

EDITOR IN CHIEF